

ОСОБЛИВОСТІ КОМІЧНОГО У ЛІТЕРАТУРНОМУ МИСТЕЦТВІ ТА ЙОГО РОЛЬ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розглядаються особливості прояву комічного у літературному мистецтві, розкривається його значення для інтелектуального розвитку старших дошкільників.

Ключові слова: інтелектуальний розвиток, комічне, літературне мистецтво, старші дошкільники.

На сьогодні встановлено, що в процесі психічного розвитку людини утворюється певна ієрархія структур, які надбудовуються одна над іншою. На вершині цієї ієрархії міститься інтелект, який виступає найефективнішим знаряддям її взаємодії з навколишнім світом. Коли інтелектуальні можливості знижені, людина змушена діяти на основі простих, примітивних форм регуляції, які виникають стихійно у вигляді поведінкових стереотипів, засвоєних на дещо нижчих рівнях навчання.

Формування і розвиток інтелекту особистості відбувається протягом її життя, але успішність цих процесів значною мірою зумовлена особливостями їх реалізації у старшому дошкільному віці. За умов надання цьому аспекту належної уваги, в дитини виникають і набувають усвідомленої стійкості позитивні переживання, прагнення до самостійного знаходження адекватних відповідей на численні запитання, що постають перед нею внаслідок взаємодії з оточуючими, спонукаючи її до подальших інтелектуальних зусиль з пізнання нового.

Одним із завдань інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку є виховання у них емоційно-ціннісного ставлення до самих себе та об'єктів навколишнього світу. Серед засобів ефективного реалізації цього завдання вагома роль належить засобам комічного, що містяться в художній літературі. Літературне мистецтво володіє широкими можливостями відображення комічного, що сприяє вихованню у дитини почуття комічного, що є показником здорової, інтелектуально і емоційно розвиненої особистості.

Проблему комічного як мистецького жанру розглядали Ю. Борєв, Д. Ніколаєв, Б. Мінчин, В. Фролов та ін. Як гносеологічна цінність, комічне вивчалось А. Бергсоном, А. Шопенгауером та ін. Питання інтелектуального розвитку дошкільників засобами комічного досліджувалися О.Бондаренко, Б. Дземидоком, К. Чуковським та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей комічного як категорії літературного мистецтва, розкритті його ролі в інтелектуальному розвитку старших дошкільників.

У „Літературній енциклопедії” відзначається, що комічне – це „естетична категорія, що передбачає відображення у мистецтві явищ, які містять невідповідність або алогічну суперечність, та їх оцінку за допомогою сміху” [5, с. 4].

Серед науковців не існує однозначного погляду на існування комічного в житті та у мистецтві. Так, французький дослідник Е. Обуен заперечуючи існування комічного у дійсності, відзначав, що істинний комізм може бути властивий лише актору чи клоуну. Тобто, комічне у нього поставало як „навмисно і свідомо смішна дія”, „блазенське дійство людини”, а не як „результат творчого осмислення життя” [4, с.12].

Більшість дослідників вважає, що комічними можуть бути, як життєві явища й об’єкти, „так і певний вид творчості, суть якого зводиться до свідомого конструювання деякої системи явищ чи понять, а також системи слів з метою викликати ефект комічного” [8, с.7].

На думку Д.Ніколаєва, саме життя є невичерпним джерелом комічних ситуацій. Перебуваючи в „безперестанному русі, зміні, розвитку, воно раз у раз народжує найнепередбачуваніші, найнезвичайніші, найвинятковіші ситуації, які наочно відображають якусь реально комічну суперечність”. Водночас наголошується, що такі ситуації є нестійкими, скороминучими, мінливими. Життєві комічні ситуації є природно випадковими, письменнику ж треба створювати умови для досягнення такого ефекту. Тому письменник черпає комічні образи і ситуації із життя, покладаючи їх потому в основу своїх творів. Але при цьому він „...не просто „фотографує” ці ситуації. Він їх творчо перетворює, загострює. Саме в цьому і проявляється величезна, активна роль уяви письменника [14, с.119 –120].

А

© Валентьєва Т.І., 2010

налогічних поглядів дотримувався і Б. Мінчин, стверджуючи, що основним джерелом комічного у мистецтві є відображення певних суперечностей дійсності. Він відзначав, що в мистецтві, „виявляючись через ідеї та емоції, через систему художніх образів, комічне сприяє розкриттю явищ дійсності в усіх внутрішніх зв’язках і відношеннях, у тенденціях розвитку. Сміх стає засобом художнього відкриття нових якостей предметів і речей об’єктивного світу” [13, с.123].

Дещо інших поглядів дотримується Ю. Борєв, вважаючи, що комічне у мистецтві завжди містить у собі критику. Це, за словами дослідника, зумовлене тим, що „в комедійному образі завжди сильно розвинутий суб’єктивний початок, який убирає в себе багатющий досвід ставлення художника”, а в останньому часто зустрічається загострення і перебільшення реального комізму [4, с.58].

Не погоджуючись з такою однобічністю розгляду комічного, Є. Громов, наголошує на тому, що „об’єктом смішного у мистецтві може бути не тільки негативний герой, а й

позитивний”. Тому не доцільно звужувати комічне лише до критики, яка вже сама по собі містить певний негативізм [7, с.117].

До розгляду відмінностей між почуттєвим сприйманням явищ у житті і в мистецтві звертається О. Лук, пояснюючи їх таким чином: „Які б не були глибокі печаль, горе чи співпереживання при сприйманні твору мистецтва – відбуваються вони на тлі достатньо сильного збудження механізмів, умовно названих „центром приємного”. Причому збудження центрів приємного домінує і тому будь-яке естетичне почуття, навіть горе чи співпереживання суб’єктивно сприймається як естетична насолода” [10, с.46].

Отже, у мистецтві комічними можуть бути явища, які не викликають такого почуття у реальному житті. Як справедливо відзначає Б. Мінчин, якщо автор володіє „таємницями” смішного, якщо його мистецтво знаходить відгук і повне розуміння у того, хто сприймає його твір, цей твір приносить естетичну насолоду безвідносно до того, чи будуть явища, які він висміює, позитивними чи негативними [13, с.217].

Відповідно до стадій розвитку літературного мистецтва, Т. Любимова пропонує розрізнати певні стадії комічного. Символічній стадії мистецтва, на її думку, відповідають байки, загадки, притчі, прислів’я, епіграми. У час розпаду класичного мистецтва виникає сатира, романтична стадія мистецтва породжує особливий тип комічного, казковий світ пригод та „суб’єктивний гумор” [12, с.18].

Т. Любимова виділяє такі комічні жанри, як: комедія, фарс, пародія, бурлеск, карикатура; іронічні, гумористичні і сатиричні оповідання, казка. Деякі жанри з часом втрачають свою актуальність як самостійні і починають відігравати роль прийомів комічного, як, наприклад, бурлеск. Дослідниця також виділяє „малі форми” комічних жанрів, до яких відносить епіграму, сатиричний вірш, жарти, гру слів, афоризм, загадку, прислів’я і приказки, комічні жести, міміку, клоунаду, каламбури, фокуси небувальщину та ін. [12, с.54-56]. Вона наголошує на різнобічному багатстві літературних жанрів комічного, адже „саме література, мистецтво слова надає максимальні можливості для гри зі смислом, такі можливості завжди присутні у тексті, тому майже будь-який текст можна прочитати тоном, який робить його смішним, обіграти його інтонаційно. Навіть заміна однієї літери може змінити інтонацію усього тексту і зробити його смішним”, – зазначає Т.Любимова [12, с.56].

А. Вулісу вдалося встановити певну історико-літературну закономірність впливу часу на зміну комічних образів, що виявляється в „наростанні умовності при створенні комічних ситуацій” [5, с.97]. Дослідник відстоює тезу про те, що „комічне має тенденцію ускладнювати свої форми і за принципом спіралі, кожний виток якої переосмислює художній репертуар попереднього витка, домислює і перетворює раніше прокладену траєкторію, вдосконалює її відносно до духу часу” [5, с.99].

Основними засобами створення комічного ефекту у літературі є прийоми комічного, до яких науковці відносять гіперболу, гротеск, контраст, суперечність, відхилення від визнаної норми, авторські неологізми, анекдоти, буквалізацію метафори, каламбури, парадокси, переверзію, порівняння за несуттєвою або випадковою ознакою та ін. Для

створення сатиричного ефекту використовуються прийоми деформації, гіперболи та гротеску [8, с.105].

Дослідниками часто вживається термін “дотепність” у значенні „вміння створювати комічне”. Найбільш повна, на нашу думку, класифікація прийомів дотепності, розроблена О. Луком. Вона включає такі дванадцять основних прийомів: хибне протиставлення; хибне підсилення; доведення до абсурду; змішування стилів або „поєднання планів” (гіпербола, евфемізм); дотепність нісенітниць; порівняння за випадковою чи другорядною ознакою; іронія; натяк; зворотне порівняння та буквалізація метафори; повторення як прийом дотепності; парадокс; подвійне тлумачення. Дослідник зазначав, що не завжди легко визначити, який саме прийом дотепності використано: аналіз дотепності може ускладнюватись неоднозначністю її трактування або у випадку поєднання у одній дотепності декількох прийомів. [10, с.82-120].

О. Лук також спробував внести ясність у різницю між поняттями „прийоми дотепності” та ” художні засоби створення комічного ефекту”, пояснюючи, що „прийоми – це структурно-логічні форми думки, що розглядаються незалежно від контексту ”, а у художніх засобах створення комічного „ці прийоми втілені з урахуванням конкретного змісту і в різних модифікаціях” [10, с.148].

Життєрадісність, оптимістичне світосприйняття є природною потребою здорової дитини, тому заслуговують на увагу слова відомого російського критика і дитячого письменника Л.Пантелєєва щодо місця комічного у дитячій літературі. Книга без гумору, – пише він, – „може існувати і може називатися книгою, але книгою для дітей вона бути не може”. У гумористичній тональності багатьох сучасних творів для дітей, на переконання письменника, криється набагато більше, ніж просте обігрування гумористичної ситуації, деталі чи фрази. Гумор „подає особливе висвітлення подій, нове бачення, що відображає процес формування дитини” [2].

Комічне своєю експресією, емоційністю близьке природі дитини дошкільного віку, для якої веселий настрій є природним. Тому не можна не погодитися зі словами Н.Гавриш про те, що „дитинство – радісна пора у житті людини, коли весь світ начебто посміхається тобі назустріч. Гумору притаманні якості, співзвучні з емоційними потребами маленьких дітей, їх життєлюбністю, бажанням порадіти разом, прагненням до відкриття нових, несподіваних граней буття” [6, с.74]. І завдання дорослих полягає в тому, щоб засобами комічної дитячої літератури сформувати в дитини здатність до гумористичного погляду на світ, який, на думку багатьох психологів, є незамінним структурним компонентом цілісного світогляду, основи якого починають формуватися у дошкільному дитинстві. У цьому контексті слушно згадати слова С.Рубінштейна, який вважав гумор світоглядним компонентом, що пов’язує емоційну сферу з інтелектуальною і має своєрідну пізнавальну функцію[8, с. 111].

На думку М.Бахтіна, сміх – „одна з найістотніших форм правди про світ у його цілісності, про історію, про людину; це особливий універсальний погляд на світ, який бачить світ по-іншому, але не менш (якщо не більш) суттєво, ніж серйозність. Якись дуже важливі

сторони світу доступні тільки сміху. Філософ переконаний, що „все має свою смішну сторону, і, забуваючи про неї, ми позбавляємо себе повноти знань” [5, с.108].

Згідно з поглядами відомого фахівця дошкільної освіти Н. Гавриш, діти цього віку здатні „до свідомого елементарного аналізу засобів створення смішного”. Тому в роботі з дошкільниками важливо застосовувати “різноманітні твори сміхової літератури – жарти, анекдоти, дотепні казки, жартівливі казки, вірші-жарти, образні прислів'я та приказки” [6, с.74 – 75].

Помічено, що почуття комічного і творче мислення мають багато спільного. На думку Є. Громова, комічне у мистецтві є необхідною рисою творчого мислення [7, с.121].

Такі погляди поділяє О.Лук, відзначаючи, що почуття комічного передбачає “здатність бачити речі під неочікуваним кутом зору”, ця ж здатність „є складовою частиною творчого мислення”[11, с.35]. На підтвердження цього, дослідник фокусує увагу на подібності багатьох прийомів дотепності і прийомів наукового мислення. Спільною рисою цих прийомів є “вихід за межі формальної логіки” [10, с.120].

Т.Іванова підкреслює, що „дотепність і творче мислення використовують одні й ті ж способи пошуку результату, пов'язані з руйнуванням звичайних контекстів і знаходженням нових зв'язків між процесами, предметами чи явищами” [9].

Процеси творчого пізнання і створення комічного деякою мірою подібні, адже в обох випадках робиться спроба співставити несумісні на перший погляд об'єкти. Звідси здатність до створення і розуміння комічного розглядається Ю. Тамбергом як „творчість, уміння створювати нове” [15, с.26].

Незаперечним є факт взаємовпливу і можливості паралельного виховання почуття комічного та інтелектуального розвитку дошкільників. Почуття комічного належить до почуттів, що „настільки тісно сплетені з інтелектуальною діяльністю людини, що не можуть виникнути поза цією діяльністю. Вони вимагають попередньої роботи думки для оцінки ситуації. Без цієї оцінки почуття не виникає” [10, с.17].

Цікавою є думка А.Вуліса про те, що „усвідомлення комізму завжди відбувається як особливий аналітичний процес” і „є універсальним методом дотепності, головним засобом цілеспрямованого і доцільного розкриття комічних суперечностей” [5, с.10-11].

Водночас рівень інтелектуального розвитку дитини впливає на здатність сприйняття комічного: не все комічне, не всі відтінки сміху здатна сприйняти дитина. Розвиток сприйняття комічного відбувається поступово у ході її загального розумового, морального і естетичного розвитку. Бачити комічні невідповідності дитина зможе лише тоді, „коли добре засвоїть реальне становище речей” [3, с.12 – 13].

На залежності між почуттям комічного та рівнем інтелектуального розвитку дитини наголошує Ю.Тамберг. Тому розвивати це почуття необхідно „водночас з іншими якостями особистості – з усіма видами мислення: образним, вербальним і логічним; з

фантазією, уявою, пам'яттю, кмітливістю; вольовими якостями” [15, с.123]. Дитина, яка володіє почуттям комічного, стверджує дослідник, має відзначатися любов'ю до людей, душевним теплом, духовною щедрістю, безкорисливістю, тактовністю, спостережливістю, життєрадісністю, життєлюбством, оптимізмом, веселістю, мати високі моральні ідеали, вміння бачити комічне, характеризуватися розвинутим образним, логічним й асоціативним мисленням, відсутністю стереотипів та інерційності мислення, розвинутою уявою і пам'яттю, вміннями швидко мислити, проявляти винахідливість; розвинутим мовленням. Тобто, це має бути творча, спостережлива, смілива і життєрадісна людина, яка вміє бачити зовнішній і внутрішній комізм, уміє про це розповісти [15, с. 21 – 22].

Не заперечуючи загалом слушності такого підходу, Б. Дземидок відзначає, що дійсно пізнавальною функцією володіє лише складний комізм. Простий комізм розглядає лише зовнішній бік явищ, не вникаючи в їхню сутність. Пізнавальні можливості простого комізму не виходять за можливості почуттєвого рівня пізнання. „Лише на основі сатири і гумористики почуттєве сприймання поєднується з інтенсивною роботою інтелекту, лише на цьому рівні з'являється синтезуюча рефлексія”. До форм складного комізму науковець, окрім гумору і сатири, відносить гостроту, афоризм, парадокс. Він підкреслює виключність пізнавальних функцій гостроти та парадоксу, які стимулюють мислення, дають змогу розкрити сутність проблеми навіть краще, ніж це можуть зробити публіцистичні твори. Отже, робить висновок науковець, „неможливо володіти активним, творчим почуттям комічного, неможливо бути насправді дотепною людиною, не маючи живого, блискучого і критичного розуму, – стверджував дослідник” [8, с.151 –155].

Аналогічні погляди зустрічаємо і в працях інших дослідників, які наголошують на тому, що використання елементів комічного має бути складовою будь-якої успішної методики виховання дітей, зокрема інтелектуального, „засобом самого наукового пізнання” [12, с.43]; „у жартівливій формі можна передавати найсерйозніші знання” [15, с.51-52].

Ш.Амонашвілі, розглядаючи питання використання гумору для навчання і виховання дітей, використовує поняття „пізнавальний гумор”. Сміх, на його думку, може не лише оптимізувати педагогічне спілкування, інтелектуально стимулювати пізнавальний процес, а й бути одним із способів пізнання [1, с.121].

Сприймання і створення комічного для дошкільника, на думку К. Чуковського, є захопливою розумовою грою, яка передовсім продиктована пізнавальним ставленням до світу, але „іграшками стають тільки ті ідеї, які вже міцно скоординовані між собою ” [16, с.200]. Незаперечною ролью комічного письменник бачив у закріпленні набутих знань, адже „будь-яке відхилення від норми сильніше укріплює дитину в нормі” [16, с.198].

Підсумовуючи викладене, можна твердити, що інтелектуальний розвиток особистості має велику значущість для її адекватної взаємодії з оточуючими, з об'єктивним світом загалом. Особливий період у становленні й розвитку інтелекту припадає на старший дошкільний вік.

Ефективним засобом інтелектуального розвитку старших дошкільників є формування у них почуття комічного як уміння бачити невідповідність у явищах дійсності й оцінювати їх за допомогою сміху.

Вагомими можливостями відображення і репрезентації комічного володіє літературне мистецтво, багатство жанрів якого дає змогу виховувати у старших дошкільників відповідні властивості.

Використані джерела

1. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Мн.: Университетское, 1990. – 560с. – (Б-чка сер. «Университет – школе»),
2. Бегак Б. О смехе // Дошкольное воспитание 1988 №6. – С.66-69
3. Бондаренко Е.А. Восприятие комического дошкольниками. – Минск: Народная асвета, 1968. – 104 с.
4. Боров Ю. Б. Комическое. – М.: Искусство, 1970. – 173 с.
5. Вуліс А.З. Метаморфози комічного. – М.: Мистецтво, 1976. – 126 с.
6. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
7. Громов Е.С. Палітра чувств: О трагическом и комическом: Кн. для учащихся ст. классов. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с.: ил.
8. Дземидок Б. О комическом. – М.: Прогресс, 1974. – 224 с.
9. Иванова Т.В. Остроумие и креативность // Вопросы психологии 2002 №1-2. С.76-87
10. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии. – М.: Искусство, 1968. – 191с.
11. Лук А.Н. Юмор, остроумие, творчество. – М.: Искусство, 1977. – 183с.
12. Любимова Т.Б. Комическое, его виды и жанры. – М.: Знание, 1990. – 64с.
13. Мінчин Б.М. Деякі питання теорії комічного. – К.: Видавництво академії наук Української РСР, 1959. – 239 с.
14. Николаев Д.П. Смех – оружие сатиры. – М.: Искусство, 1962. – 223 с.
15. Тамберг Ю.Г. Как разить чувство юмора. – М.: Флінта, 2005. – 272 с.
16. Чуковский К. От двух до пяти. – Изд. испр. и доп. – Мн.: Нар. асвета, 1983. – 319 с.

Valentyeva T.

PECULIARITIES OF COMICAL IN A LITERARY ART AND ITS VALUE FOR SENIOR PRESCHOOL CHILD'S INTELLECTUAL DEVELOPMENT

The article deals with the features of display comical in a literary art, its value for senior preschool child's intellectual development opens up.

Key words: *intellectual development, comical, literary art, senior preschool children.*

Стаття надійшла до редакції 17.04.2010